

ilāhiyāt

ilāhiyāt 497

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Dinlerde Kutsal Kişi Fenomeni

İsmet EŞMELİ

ISBN 978-625-7738-07-1

1. Baskı: Ekim 2020

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos

Sayfa Düzeni: Tavoos

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilāhiyāt

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyyatyyayin@gmail.com

www.instagram.com/ilahiyyatyyayin

DİNLERDE

KUTSAL KİŞİ

FENOMENİ

İsmet EŞMELİ

İSMET EŞMELİ

1980 yılında Muęla/Köyceęiz'de doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra Köyceęiz İmam Hatip Lisesinden 1997 yılında mezun oldu. Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi. 2002 yılında lisans mezuniyetinin ardından aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) alanında başladığı yüksek lisans eğitimini 2006 yılında "**Muęla-Yataęan ve Civarındaki Halk İnançları Üzerine Bir Araştırma**" adlı teziyle tamamladı. 2007 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) alanında başladığı doktora eğitimini 2014 yılında "**Henri De Lubac'ın Kilise Anlayışı, Teolojik Görüşleri ve Katolik İlahiyatına Katkıları**" başlıklı çalışmasıyla bitirdi. 2003 yılından 2016 yılına kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatip ve Din Hizmetleri Uzmanı olarak görev yaptı. 2016 yılında Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladı. Farklı çalışmaları olan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır. Arapça, Fransızca ve İngilizce bilen EŞMELİ, halen Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
KUTSAL VE KUTSALLIK	21
1. KUTSAL	21
1. 1. Kelime ve Terim Olarak Kutsal	21
1. 2. Batı Dillerinde Kutsal	24
1. 3. Bazı Araştırmacılara Göre Kutsal	27
1. 3. 1. Emile Durkheim'a Göre Kutsal	27
1. 3. 2. Rudolf Otto'ya Göre Kutsal	29
1. 3. 3. Mircea Eliade'ye Göre Kutsal	30
1. 3. 4. Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Kutsal	32
1. 4. Bazı Dinlerde Kutsal	33
1. 5. Kutsalın Kaynağı	39
1. 6. Kutsalın Özellikleri	47
1. 6. 1. Ürperti ve Saygı Uyandırması	47
1. 6. 2. Tarih İçinde Var Olması	48
1. 6. 3. Değişken ve Çok Yönlü Olması	48
1. 6. 4. Yalın Halde Olmaması	49

1. 6. 5. Tamamen Farklı Olması	50
1. 6. 6. Her İnsanda Farklı Olması	51
1. 7. Kutsalın Yansımaları	52
1. 7. 1. Kutsal Zaman	52
1. 7. 2. Kutsal Mekân	62
1. 7. 3. Kutsal Nesne	67
1. 7. 4. Kutsal Kişi	74
2. KUTSALLIK	75
2. 1. Kelime ve Terim Olarak Kutsallık	75
2. 2. Kutsallık Derecesindeki Değişim	76
2. 3. Kutsallık Kazanma	77
2. 3. 1. Zamanın Kutsallık Kazanması	79
2. 3. 2. Mekânın Kutsallık Kazanması	82
2. 3. 3. Nesnenin Kutsallık Kazanması	83
2. 3. 4. Kişinin Kutsallık Kazanması	84

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLERDE KUTSAL KİŞİ FENOMENİ	87
1. Tanrısal Nitelikli Kutsal Kişiler	89
1. 1. İsa-Mesih	89
1. 1. 1. İsa'nın Doğumu, Çocukluk ve Gençliği	92
1. 1. 2. İsa'nın Oğul ve Mesih Oluşu	95
1. 1. 3. İsa'nın Bedenleşmesi/Enkarne Oluşu	97
1. 1. 4. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi, Ölümden Dirilişi ve Yükselişi	100
1. 2. Avatar	101
1. 3. Thirthankara	122
1. 4. Buddha/Buda	129
1. 5. Guru	140
2. Beşerî Nitelikli Kutsal Kişiler	144
2. 1. Vehbî Yolla Kutsal Olan Kişiler	145
2. 1. 1. Hz. Âdem	147
2. 1. 2. Hz. Musa	151
2. 1. 3. Hz. Muhammed	157
2. 1. 4. Kutsal Olan Diğer Bazı Kişiler	163
2. 1. 4. 1. Zerdüşt	164

2. 1. 4. 2. Kohenler	167
2. 1. 4. 3. Hâkimler ve Krallar	168
2. 1. 4. 4. Seyyidler ve Şerifler	170
2. 2. Kesbî Yolla Kutsal Olan Kişiler	171
2. 2. 1. Rişiler	171
2. 2. 2. Sannyasinler ve Sadhular	172
2. 2. 3. Rabbi/Haham/Sofer	173
2. 2. 4. Havari	175
2. 2. 5. Aziz/Azize	183
2. 2. 6. Ruhbanlar	188
2. 2. 7. Sahabe	190
2. 2. 8. Velî/Evliya	196
3. Vehmî Yolla Kutsal Olduğunu Söyleyen Kişiler	200
3. 1. Şaman	201
3. 2. Kurtarıcı (Mehdi/Mesih)	206
3. 3. Şeyh	212
3. 4. Diğer Kutsal Kişiler	215
SONUÇ	217
KAYNAKÇA	223
DİZİN	239

KISALTMALAR

AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesair
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Bk./bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Edit.	: Editör
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Thk.	: Tahkik Eden
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca din, bireyler, topluluklar ve toplumlar üzerinde varlığını hissettiren bir olgu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Toplumun ve toplum içinde varlığını devam ettiren insanın tutum ve davranışlarını yönlendiren, değiştiren, düşünce biçimi üzerinde etkili olan, kısacası, bireyin ve dolayısıyla toplumun davranış ve düşünüş kalıplarını belirleyen bir olgu olarak din, kutsal ve kutsala ait unsurlar içermektedir. Bu bağlamda olgu olarak din, insan düzeyinde bir tecrübe olarak kabul edilmektedir. Bu, dinî tecrübe şeklinde ifade edilir. Bu tecrübenin konusu ise, kutsal ya da ilahî varlıktır. Söz konusu bu varlığa dair kutsiyet duygusu ve sezgisi, tüm insan ve toplumda kendine yer bulmaktadır. Bu sebeple, kutsal ya da ilahî varlık anlayışı öyle ya da böyle bütün dinlerde olduğu gibi dindarların ortak yaşantı ve tecrübesi olarak yansıma alanı bulur.

İnsan, çevresini ve çevresinde olup bitenleri yaşayarak ve tecrübe ederek öğrenir. Bu öğrenme ve tecrübe etme sürecinde kişinin sahip olduğu inanç, içinde bulunduğu toplum, sosyal ve ekonomik durumlar belirleyici unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle insanın kutsal ve ilahî varlık algısı da farklılık göstermekte, çeşitli dinî gelenek ve toplumsal yapı-

da olan insanların kutsal ve ilahî varlık algısı da farklı olmaktadır. Hatta aynı inanç sistemine sahip olanlar arasında bile zaman ve mekâna göre değişiklikler olabilmektedir. Bu durum çalışmamızın ilgili bölümlerinde işlenmiştir. Kutsal olma durumu sadece kutsal ya da ilahî varlıkla sınırlı değildir. Söz konusu kutsalın insanın algı düzeyinde varlık kazanabilmesi için farklı mekân, kişi, nesne vb. yansımaları ve görünür olması gereklidir. Böylece, kutsalın ya da ilahî varlığın kendisinde yansıma bulduğu ve insan algısı için varlık kazandığı mekân kutsal mekân; kişi kutsal kişi; zaman kutsal zaman; nesne kutsal nesne olarak kabul edilmektedir.

Dinler Tarihi bilimi, dinlerin tüm unsurlarıyla toplumda ve bireyde yansıma bulan boyutunu incelemektedir. Bu çalışmada dinin yansıyan boyutundan ve insan üzerindeki etkisinden hareketle kutsal ve kutsalla ilgili durumlar açıklandıktan sonra kutsal kişi fenomeni incelenmektedir. Kutsal olan ile kutsal olmayan arasındaki ayrım, önemli bir araştırma alanını teşkil etmektedir. Bu sebeple din ile din-dışı olan arasındaki ayrımı belirlemek için yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Din ile din-dışı şeklindeki bir ayrım fiziksel özelliklere bağlı olarak yapılmakla birlikte mahiyet olarak da yapılmaktadır. Kutsal alan içerisinde yer alan hususlardan biri de kişinin kutsallığıdır. Kutsal kişi konusunda farklı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte dinî geleneklerden ayrıştırılmış olarak bir derecelendirme yapılarak incelenmediği bilinmektedir. Bu açıdan çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konu, metod ve kaynaklar hakkında bilgilendirici hususlara değindik. Birinci bölümde kutsal ve kutsallıkla ilgili bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise, çalışmamızın başlığına da yansıdığı gibi, dinlerde kutsal kişi fenomenini, kutsal kişi tipolojisine göre inceledik. Ancak bu, kutsal kişi olarak kabul

edilenlerin tamamının çalışmaya dâhil edildiği anlamına gelmemelidir. Çalışmada benimsediğimiz grupta çerçevesi, ölçümümüz olmakla birlikte aynı kategori ve aynı dinî gelenekte olan kutsal kişileri birkaç örnekleme ile açıklamayı tercih ettik. Bazen, avatar da olduğu gibi, kutsal kişilerin kutsallık durumlarını genişçe açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmamızın hazırlanmasında rehberliklerini ve tecrübelerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Ali İsmet Güngör'e ve Prof. Dr. Ali İhsan Yitik'e teşekkürü bir borç bilirim. Hasseten çalışmanın her satırını titizlikle inceleme ve gerekli yönlendirmeleri dolayısıyla Prof. Dr. Kemal Polat'a şükranlarımı sunarım. Son olarak uzun zaman alan bu çalışma sürecinde anlayış ve özverilerini esirgemeyen eşime, çocuklarıma müteşekkirim.

Dr. İsmet EŞMELİ

Denizli 2020

GİRİŞ

Dünya tarihinde insan, sürekli olarak özne olmayı tercih etmiştir. İnsan, tabiatı gereği sürekli olarak merak eden bir varlıktır. O, kendini, çevresini, gördüklerini, göremediği, duymadığı ve dokunamadığı halde hissettiklerini kendi kapasitesi çerçevesinde anlamlandırmaya ve anlamaya çalışmıştır. Zaten bir insan demek anlamlı bir dünya demektir. Anlamlı bir dünya ise, insan tarafından bilgi, değer ve anlam yüklenen bir ortamdır. İnsan kimliğini oluşturan çeşitli faktörler vardır. Daha doğrusu insanın etrafında olup bitenlere anlam verip onları değerlendirmesine etki eden birçok unsurdan söz edilmektedir. Din, kültür, toplum yapısı, ekonomik durum, cinsiyet, yaş, eğitim, yaşanılan zaman ve çevre, aile, kardeş sayısı vb. unsurlar insanı anlamak için dikkate alınması gereken etmenler olarak değerlendirilmektedir. İnsanın kimliğini belirleyen unsurlar olduğu gibi insanın şekil ve anlam vererek değer yüklediği birçok olgu da vardır. Bu açıdan, insan-din-kültür-kutsal varlık gibi unsurlar arasında değişen nitelik ve nicelikte karşılıklı bir iletişim ve etkileşimin olduğu aşikârdır.

Kutsal veya ilahî varlık, insan için ancak kendi algı alanında olduğu sürece bir anlam ve değer taşımaktadır. Zaten insan, tarih boyunca hem kendini hem de kendi dışındaki güçleri an-

lamak ve anlamlandırmak için daima bir arayış içinde olmuş ve bu konuda farklı teoriler geliştirmiştir. Bazen de kutsal ya da ilahî varlık, kendisini seçmiş olduğu vasıta, kişi vb. unsurlar aracılığıyla ifşa etmiştir. Hemen hemen tüm dinî geleneklerde yaygın olarak bu tarz bir olgu gerçekleşmiştir. Özellikle vahye dayanan dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık (farklı bir mahiyette olmakla birlikte) ve İslamiyet'te ilahî varlık kendi mesajlarını insanların bilgi ve algı alanına seçtiği peygamberler aralığıyla ulaştırmıştır. Hint dinlerinde ve Mecûsîlikte de kendine has yapı ve mahiyeti olmakla birlikte, bu durum çok farklılık göstermemektedir. Neticede, farklı nitelik ve yapıya sahip dinî geleneklerde kutsal veya ilahî varlık algısı açık ya da örtülü bir şekilde mevcuttur.

İnsan, ilk var olduğu andan itibaren farklı düzey ve şekillerde bir inanca sahip olmuştur. Dinin nasıl var olduğuyula ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşler, evrimci ve vahiy temelli görüş olmak üzere temelde iki gruba ayrılabilir. David Hume açısından insanların ilk din düşüncesi, gelecek olaylar hakkında duyulan kaygılı bir korkudan kaynaklanmıştır. Bu görüşe göre, insanın tabiatta olup bitenleri seyretmekten daha ziyade tabiatta meydana gelen olaylarla ilgili kaygılar ve insan zihnini meşgul eden bitmeyen umut ve korku dinin ortaya çıkmasına gerekçe olarak kabul edilmektedir.¹ Dini ve dinin kökenini natürizmle açıklamaya çalışanlar olduğu gibi, animizm ve totemizmle açıklama içine girenler de olmuştur.² Ancak, İslam gibi diğer birçok din, bu görüşü benimsemekten uzaktır. Zira İslam'a göre, din olgusu

¹ David Hume, **Din Üstüne**, Çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 13 ve 86.

² Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 13-14; İsmail Taşpınar, **Dinler Tarih ve Sembolizm**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 28-35.

ile insanın yaratılması arasında zaman açısından bir ayrım söz konusu değildir. İlk insan Âdem'in yaratılması ile Allah'ı bilmesi ve dindar bir kişi olarak doğru yolda olması, aynı zaman diliminde gerçekleşen bir durum olarak kabul edilmektedir.³

İnsan hayatı farklı düzey ve düzlemde geçen bir zamanı ifade etmektedir. İnsanın maddi ve manevi olmak üzere iki boyutundan bahsedilmektedir. Genel olarak insanın maddi boyutu, din dışı (kutsal dışı); manevi boyutu, dinî (kutsal) olarak kabul edilmektedir. Bu kabule göre inceleme eğilimi geliştirilmiştir. Mesela Rudolf Otto, ilgili çalışmasında kutsal ve kutsal dışı alanı, kutsalın özelliklerini ve kutsalı kutsal olmaktan ayıran unsurları ele almıştır. Bu çalışmada, kutsal ve kutsal olmayan alanlarla ilgili hususlar açıklanmıştır. Kutsal üzerine yapılan kitap, kitap bölümü, yüksek lisans tezi, doktora tezi, makale ve sempozyum metni olmak üzere farklı çalışmalar mevcuttur. Rudolf Otto'nun *Kutsal'a Dair* çalışması ile Mircea Eliade'nin *Kutsal ve Kutsal-Dışı* başlıklı eserinin alanındaki önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din* adlı çalışmasında konuyu Dinler Tarihi bilimi çerçevesinde ele alırken; Fetullah Kalın, *Rudolf Otto'da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe* adlı çalışmasında konuyu felsefî boyutuyla değerlendirmiştir. Kutsal ve kutsalla ilgili alanın genişliği ve çeşitliliği, birçok çalışmanın konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olmasına neden olmuştur. Kutsal ya da ilahî varlık ile ilgili yapılan çalışmalar olduğu gibi kutsal ile ilgili olan unsurlar üzerine yapılan çalışmalar da az değildir. Kutsal mekân, kutsal zaman, kutsal nesne ve kutsal kişi gibi konular doğrudan ya da dolaylı olarak kutsal veya ilahî varlık alanına girmektedir. Bu nedenle söz konusu alanlarda yapılan çalışmaların neredeyse her birinde bir kutsal

³ Osman Cilacı, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya 1990, s. 8.

tanımı yapılmıştır. Genel olarak kutsal mekân üzerine yapılan çalışmalarda mekânın kutsiyeti; kutsal zamanla ilgili çalışmalarda zamanın kutsiyeti; kutsal nesne ile ilgili çalışmalarda ise nesnenin kutsiyeti üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın konusunun kutsal kişi üzerine olması dolayısıyla, konu hakkında yapılan çalışmaların genel olarak kısaca değerlendirilmesinde fayda görülmektedir. Öncelikle yapılan bu çalışmaların alana büyük katkılar sağladığını ifade etmeliyim. Mustafa Erdem'in *Hız. Âdem* adlı çalışması, bazı dinlerdeki *Hız. Âdem* algısını açıklığa kavuşturmuştur. Kemal Polat'ın *Katolik Hıristiyanlıkta Azizlik* adlı kitabı, Hıristiyan teolojisinde kutsal kişiler olarak azizleri ve azizlik anlayışını aydınlatmıştır. Ekrem Sarıkçioğlu'nun *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hız. İsa Hayatı ve Mesajı ve Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, Mahmut Aydın'ın *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Bekir Zakir Çoban'ın *Yahudilerden Sonra Hıristiyanlardan Önce Hız. İsa* adlı çalışmaları Tanrısal nitelikli kutsal olan İsa ile ilgili algının Dinler Tarihi disiplini çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. Mustafa Ünal'ın *Dinlerde Kutsal Zamanlar* başlıklı çalışması, dinlerin kutsal zaman anlayışıyla ilgili bilgileri gerekçeleriyle birlikte ortaya koyması bakımından alana katkı sağlamıştır. İbrahim H. Karşlı'nın *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı* adlı eseri, söz konusu dinlerde kutsal kabul edilen din adamlarıyla ilgili bilgilere ulaşılması açısından önem taşımaktadır. Cemil Kutlutürk'ün *Hinduizm'de Avatar İnanç* adlı eseri ve Ali İhsan Yitik'in Hint dinleri hakkındaki çalışmaları, Hint dinlerindeki kutsal kişilerle ilgili bilgiler açısından değerlidir. Konu ile ilgili çalışmalarından yararlandığımız ve burada zikredemediğimiz değerli hocalarımın anlayış göstereceklerini umut ediyoruz.

Dinler Tarihi adlı çalışmada Durmuş Arık'ın "Kutsal Kişi" başlıklı bölüm çalışmasını zikretmek istiyorum. Çalışmada

kutsal kişiler, dinler bazında ele alınmıştır. Kutsal kişilerin kutsallık mahiyeti ve derecesi ile ilgili bir ayırım yapılmamıştır. Bu çalışmamızda yöntem olarak daha farklı bir ayırımla konuyu izah etme gayreti içinde olduk. Kutsal kişileri, dinlere göre ayırmaksızın kutsal oluşlarının kaynağı ve niteliklerine göre bir ayırım yaparak incelemeyi ve konuya bu şekilde yeni bir bakış açısı kazandırmaya çalıştık. Ancak kutsal kabul edilen kişiler, niteliklerine göre bir ayırım yapılırken keskin çizgilerle ayrılamayan bazı noktaların olduğu da bilinmelidir. Tanrısal nitelikli ve beşeri nitelikli kutsal kişi şeklinde yaptığımız ayırımıda bu iki kategori arasında geçişgenliğin olduğu alanlar da yok değildir. Bu durumda kutsal kişiye, ilgili dinî gelenekte konuyla ilgili durumun ağırlık kazandığını düşündüğümüz kategoride yer verdik. Çalışmamızda Dinler Tarihi'nin araştırma metotlarından taviz vermemeye özen gösterdik. Bunun için niteliği hangi düzlemde olursa olsun, ele aldığımız kutsal kişinin kutsal olma durumunu, söz konusu dinî gelenek çerçevesinde ve dindarın algısıyla değerlendirmeye gayret gösterdik. Bu çalışmamızın konuya yaklaşımı ve konunun işlenişi açısından alana katkı sağlayacağını umut etmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL VE KUTSALLIK

1. KUTSAL

Kelime ve kavram olarak kutsalın anlamları ve batı dillerindeki karşılığı izah edilecektir. Daha sonra bazı araştırmacılara göre kutsal ve bazı dinlerde kutsal konusu ele alınacaktır. Son olarak da Kutsalın kaynağı, özellikleri ve yansımaları konularına açıklık getirilecektir.

1. 1. Kelime ve Terim Olarak Kutsal

İnsan, bilgileri için duylara ihtiyaç duymaktadır. Alışılmış ve sıradan olan bilgiler için insan bilgisine beş duyu organı kaynaklık etmektedir. Ancak, bunların dışındaki alana ait olduğu kabul edilen bilgiler de bulunmaktadır. İşte bunlar, alışılmış duylar dışında kalan bir boyuta sahiptir. Kutsala ait bilgiler, özellikler, daha doğru bir ifadeyle, doğa dışı alana ait gerçeklikler, fark edilebilir ama doğal sınırlara ait olanlarda olduğu şekliyle açık-seçik bir şekilde insanın alışılmış duyu organlarına hitap etmezler. Bu sebeptendir ki, alışılmış duyu organlarının dışında bir alana ait olduğu fark edilen kutsal ile ilgili durumlar, doğrudan bilgi ile değil benzeşime ve karşıtlığa dayalı olarak bilinebilir olmaktadır. Bu nedenle,